

УДК: 37.013:373.3

Нечипоренко К.П. °

Київський університет імені Бориса Грінченка, викладач кафедри початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ТВОРЧИХ УМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті висвітлено ефективні для розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів педагогічні умови організації навчально-виховного процесу, подано їх характеристику та умови впровадження.

Ключові слова: інтелектуально-творчі уміння молодших школярів, педагогічні умови, система завдань

В статье охарактеризованы педагогические условия организации учебно-воспитательного процесса эффективные для развития интеллектуально-творческих умений младших школьников.

Ключевые слова: интеллектуально-творческие умения младших школьников, педагогические условия, система заданий

The article describes the most effective pedagogical conditions for development of intellectually-creative skills of primary school children.

Keywords: intellectually-creative skills of primary school children, pedagogical conditions, system of tasks

Актуальність. Відповідно до трансформаційних змін, що відбуваються в суспільстві перед сучасною освітою постають нові завдання, збільшується відповідальність за розвиток, рівень знань та підготовку до подальшого навчання, життя та праці школярів. Водночас перед педагогами відкриваються широкі можливості для пошуку найефективніших шляхів реалізації поставлених завдань. Одним із пріоритетів функціонування початкової освіти є інтелектуальний та творчий розвиток учнів, який, на нашу думку, реалізується у змісті, формах і методах навчання та відбувається у певних умовах.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз наукових праць засвідчив, що проблема інтелектуальних і творчих умінь досліджувалась як у вітчизняній, так і зарубіжній педагогічній та психологічній науках (Ш. Амонашвілі, О. Башманівський, Н. Бібік, Л. Виготський, Дж. Гілфорд, Д. Ельконін, Г. Костюк, В. Моляко, В. Паламарчук, Я. Пономарьов, О. Савченко, В. Сухомлинський, С. Торренс, Г. Уоллес та інші).

Метою статті є визначення та характеристика ефективних педагогічних умов розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Ми переконані, що успішний розвиток інтелектуально-творчих умінь молодших школярів можливий за дотримання певних педагогічних умов організації навчально-виховного процесу.

Під педагогічними умовами розуміємо взаємозалежну сукупність компонентів навчально-виховного процесу, які забезпечують ефективне досягнення навчальної мети.

З огляду на предмет нашого дослідження визначено комплекс педагогічних умов, спрямованих на розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи, які охоплюють:

- дотримання етапності розвитку інтелектуально-творчих умінь;
- залучення учнів молодшого шкільного віку до дослідницької та пошукової діяльності;
- оволодіння вчителем початкової школи системою алгоритмічних дій щодо формування інтелектуально-творчих умінь учнів;
- упровадження у навчально-виховний процес системи проблемних і творчих завдань, спрямованих на розвиток інтелектуально-творчих умінь молодших школярів.

Для повнішого розкриття сутності визначених умов детальніше зупинимось на їхній характеристиці.

Нами визначено першою умовою *дотримання етапності розвитку інтелектуально-творчих умінь*. На основі періодизації етапів формування вмінь молодших школярів (Ю. Бабанський, А. Дмитрієв, Н. Лошкарьова) ми виділили такі основні етапи розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів:

- проведення діагностики для визначення початкового рівня сформованості інтелектуально-творчих умінь молодших школярів;
- розкриття учнями значення вміння, що засвоюється;
- ознайомлення учнів зі змістом предметних знань і структурою вмінь, що формуються;
- застосування на практиці та вдосконалення первинно засвоєного вміння;
- проведення оперативного контролю;
- закріплення вмінь у різноманітній творчій та практичній діяльності;
- корекція та прогнозування подальшого розвитку вмінь;
- рефлексія засвоєних умінь.

Друга умова – *залучення учнів молодшого шкільного віку до дослідницької та пошукової діяльності* – є особливим напрямом навчального процесу, спрямованим на розвиток дослідницької та творчої активності учнів, а також на закріплення та застосування у практичній діяльності існуючих у них знань, умінь і навичок. Дослідницька та пошукова діяльність є складною системою операцій і дій, що охоплюють проектний, конструктивний та рефлексивний компоненти. Реалізація її дозволяє трансформувати навчання в самонавчання, створює базу для запуску механізму саморозвитку особистості учня. Чим раніше цей вид діяльності буде впроваджено у навчально-виховний процес, тим ефективніше буде відбуватись засвоєння нових знань і розвиток умінь учнів, зокрема інтелектуально-творчих, а також накопичуватись досвід навчально-пізнавальної діяльності школярів.

Дослідницька та пошукова діяльність є творчою діяльністю, і не існує загальних універсальних правил або схем, за якими вона розвивається. Цей вид діяльності передбачає активні дії учня, спрямовані на вивчення та перетворення оточуючої дійсності; виражене емоційно-чуттєве ставлення особистості молодшого школяра до предметів та явищ, що його оточують; відсутність заданого шаблону та необхідність не лише самостійно будувати свою діяльність відповідно до власних цілей, але й оцінювати її результат. Дослідницька й

пошукова діяльність передбачає, перш за все, внутрішній розвиток особистості, її мислення та емоційно-чуттєвої сфери.

Оволодіння вчителем початкової школи системою алгоритмічних дій щодо формування інтелектуально-творчих умінь учнів є наступною педагогічною умовою. Під поняттям «алгоритм» розуміємо систему операцій, що застосовуються за чітко визначеними правилами, що призводить до розв'язання поставленого завдання. Алгоритмічні дії вчителя початкової школи з формування інтелектуально-творчих умінь учнів передбачають чотири кроки, а саме:

- перший крок – орієнтовно-мотиваційний;
- другий крок – прогнозування та планування;
- третій крок – конструктивно виконавський;
- четвертий крок – рефлексивно-оцінювальний.

Розроблені нами покрокові алгоритмічні дії для вчителя забезпечують засвоєння учнями певних знань і вмінь, зокрема інтелектуально-творчих.

Важливою педагогічною умовою є *упровадження у навчально-виховний процес системи проблемних і творчих завдань, спрямованих на розвиток інтелектуально-творчих умінь молодших школярів.* Ідея застосування системності у навчанні в дидактиці початкової школи не є новою, її засади відображено в положеннях відомого ще з античних часів дидактичного принципу системності та послідовності в навчанні, що має в педагогіці давні традиції. Недаремно К. Ушинський неодноразово зауважував, що системність виконання вправ є найважливішою умовою їх успішності, а відсутність системи – це головна причина, через яку численні вправи не дають бажаних результатів [2].

У філософському розумінні поняття «система» визначається як «комплекс вибірково залучених компонентів, у яких взаємодія і взаємовідношення набувають характеру взаємодії компонентів для досягнення фокусованого корисного результату» [3, с. 81]. Будь-яку систему можна охарактеризувати на трьох рівнях: з погляду притаманних їй цілісних властивостей, внутрішнього «внеску» її компонентів у формуванні цілісних властивостей системи і розуміння цієї системи як підсистеми більш широкої системи [3]. Ці рівні, на нашу думку, необхідно враховувати під час конструювання системи завдань на уроках у початковій школі.

Нами встановлено, що в теорії та практиці діяльності початкової школи вже накопичено певний досвід застосування системи пізнавальних завдань на різному навчальному матеріалі як засобу розвивального навчання молодших школярів (М. Богданович, Н. Воскресенська, В. Давидов, З. Друзь, Б. Ельконін, В. Паламарчук, О. Савченко, В. Сухомлинський).

Яскравим прикладом системи розвивального навчання молодших школярів є діяльність В. Сухомлинського в Павлиській школі. Педагог наголошував на необхідності створення в навчальному закладі розвивального, виховного середовища, яке б стимулювало розвиток інтелектуальних і творчих умінь учнів початкової школи.

Система завдань, на нашу думку, має охоплювати основні типи проблем, характерних для науки і сфери практичної діяльності щодо застосування її висновків, об'єктивно визначених шкільною програмою, а також важливі для загальної середньої освіти типи методів науки та узагальнені способи

розв'язування типових проблем. Окрім того, будується система за принципом зростаючої складності та враховує методичні вимоги до послідовності і повторюваності завдань, до їх форм. Водночас, вона має орієнтуватись на рівні підготовки учнів, виявляти і розвивати основні риси інтелектуальної, творчої особистості. Система передбачає послідовний рух творчого розвитку учнів від початкового – до більш високого, від однієї розумової операції – до іншої тощо.

Таблиця 1 - Розвиток складових інтелектуально-творчих умінь молодших школярів

№ з/п	Складові інтелектуально-творчих умінь	Зміст завдань
1	Уміння аналізувати	Учням задаються запитання для виявлення окремих ознак предметів та пропонуються завдання для здійснення мисленнєвого переходу від наслідків до причин
2	Уміння синтезувати	Учням пропонуються завдання для виявлення спільних ознак предметів, водночас необхідно було враховувати зв'язок причин та наслідків
3	Уміння порівнювати	Учням даються завдання для виявлення ознак схожості та відмінності предметів та явищ
4	Уміння узагальнювати	Учням задаються проблемні ситуації для виділення та зафіксування відносно стійких інваріантних властивостей предметів та їх відношень
5	Уміння класифікувати	Учням пропонуються завдання, де потрібно: – дати назву групі предметів, виділивши їх спільну ознаку; – за назвою групи підібрати об'єкти, що входять в неї; – знайти та додати кілька об'єктів, що підходять до даної групи; – визначити «зайвий» об'єкт, який не підходить даній групі
7	Уміння планувати	Учням даються завдання встановити послідовність подій у тексті; виправити помилки в поданому алгоритмі роботи; скласти план власних дій
6	Встановлення закономірностей	Учням дається змога провести невелике дослідження аби вони самостійно могли сформулювати висновки на основі отриманих результатів
8	Уміння фантазувати і створювати власні продукти	Учням пропонуються завдання: – з поданих слів та словосполучень скласти речення, текст, вірш; – скласти казку за заданим сюжетом, подіями або героями; – скласти задачу за малюнком, за заданою умовою, сюжетом, подібну до поданої

Пропонуємо систему завдань, спрямованих на розвиток інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, згрупованих у сім блоків:

I блок – до поданого родового поняття підібрати видові або до даних видових – родові; знайти серед понять зайве, обґрунтувати свою думку;

II блок – побудувати визначення поняття або знайти помилку у запропонованому визначенні;

III блок – побудувати «ланцюжок» обмеження чи узагальнення обсягу поняття;

IV блок – зобразити за допомогою кругів Ейлера співвідношення між обсягами запропонованих понять;

V блок – визначити істинність простого чи складного судження;

VI блок – з поданих понять або за малюнком скласти просте судження, починаючи його певним узагальнювальним словом;

VII блок – побудувати умовивід, який складається з одного засновку і висновку (обернення).

Розвиток інтелектуально-творчих умінь молодших школярів можливий за умови систематичної спеціально спрямованої роботи над розвитком навчально-логічних й інтелектуально-евристичних умінь, що є складовими інтелектуально-творчих, саме тому вчителі початкової школи мають приділяти належну увагу формуванню зазначених умінь учнів.

Зміст завдань, спрямованих на розвиток навчально-логічних й інтелектуально-евристичних умінь, що є складовими інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, подаємо в таблиці 1.

Як бачимо з таблиці, складовими інтелектуально-творчих умінь є вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати, класифікувати, планувати, встановлювати закономірності, фантазувати та створювати власні продукти.

Висновки. Таким чином, аналіз визначених нами педагогічних умов засвідчив, що їх успішна реалізація допоможе повною мірою виявити здібності учнів, розвивати їх ініціативу, самостійність, творчий потенціал й інтелектуально-творчі вміння. Запропоновані нами педагогічні умови не є штучним утворенням. Вони, безперечно, впливають із початково-виховного процесу і реалізуються його учасниками (вчителями, учнями та їх батьками).

Список використаних джерел

1. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – 544 с.
2. Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала / Валентина Федорівна Паламарчук. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 152 с.
3. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручн. / Олександра Яківна Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
4. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання / К. Д. Ушинський. // Ушинський К. Д. Вибрані пед. твори. – К. : Рад. шк., 1983. – Т.1. – С. 192–471.
5. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Вища шк., 1990. – 836 с.

Отримано 10.07.2014 р.